

SZUROMI RITA

A KÖZÖSSÉGI IDENTITÁS SZEREPE EGY FALU ÉLETÉBEN – HANGSÚLYVÁLTÁS A TELEPÜLÉSTÖRTÉNET-ÍRÁSBAN KEREKHARASZT PÉLDÁJÁN KERESZTÜL

KIVONAT: Az identitásvizsgálatokat többnyire ma is a történelmi szereplőre vetítve végzik a kutatók, holott a kollektív identitás egy-egy település múltjának vizsgálatakor is meghatározó. Az identitás fogalmát a pszichológiai és társadalomtudományi diskurzus összetett konstrukcióként kezeli, amely dinamikusan változik a történelmi és társadalmi kontextusokban. Ha mindezt egy közösség fejlődésére vetítjük, akkor láthatjuk, hogy a lakóközösségek sorsát, összetartozását vagy éppen struktúráinak széthullását a puszta kronológiai események mellett egyéb tényezők is befolyásolják. A településtörténet-írás Magyarországon különösen a XX–XXI. század fordulójától új lendületet vett. A heves vármegyei Kerekharaszt rövid, de fordulatokban gazdag története lehetőséget nyújt arra, hogy az identitás változó rétegeit részletesen vizsgáljuk. A vitézi földosztások a közösség szimbolikus alapításának aktusai voltak, amelyek a nemzeti múlt emlékezetéhez kapcsolódtak. A második világháború és az azt követő kollektivizálás új gazdasági és társadalmi identitást hozott létre, amelyben a szövetkezeti lét vált meghatározóvá. A szocialista állam fejlesztései Kerekharasztot mintafaluvá tették, miközben a közösség fokozatosan elfogadta a „szocialista ember” ideált. Az 1969-es közigazgatási átszervezés Hatvanhoz csatolta a falut, ami egyszerre

biztosított modernizációs előnyöket és okozott identitásvesztést. A rendszerváltás gazdasági krízist eredményezett, különösen a helyi ipar összeomlásával, ugyanakkor felerősödött az önállóság iránti igény, amely 2006-ban intézményesen is megvalósult. A kerekharaszti példa jól szemlélteti, hogy az állami beavatkozások (vitézi telkek kialakítása, kollektivizálás, a település Hatvanhoz csatolása) hatással voltak a településen élők identitásának változására, ugyanakkor a közösség képes volt megőrizni különállósága tudatát. A településtörténet kronologikus és identitásközpontú megközelítései nem zárják ki egymást, hanem egymást kiegészítve nyújtanak komplex képet a múltról.

KULCSSZAVAK: kollektív identitás, közösségi emlékezet, településtörténet, mintafalu, kollektivizálás, rendszerváltás, identitásválság, lokalitás, társadalmi kohézió.

RITA SZUROMI

THE ROLE OF COLLECTIVE IDENTITY IN THE LIFE OF A VILLAGE: SHIFTS IN LOCAL HISTORIOGRAPHY THROUGH THE EXAMPLE OF KEREKHARASZT

ABSTRACT: This study explores how collective identity can serve as an analytical framework in local historiography, using the example of the Hungarian village of Kerekharaszt. While identity research has often focused on individuals, the history of communities also reflects shifting layers of belonging and self-understanding. Identity, conceived in psychology and the social sciences as a dynamic construct, reveals how local societies are shaped not only by chronological events but also by symbolic and structural factors. Kerekharaszt's twentieth-century history illustrates this process: the symbolic foundation through land grants to war veterans, the transformation under socialist collectivization, and the community's adaptation to the "socialist man" ideal. The 1969 administrative annexation to Hatvan both modernized the village and eroded its local identity, while the collapse of socialism in 1990 deepened economic crisis but rekindled aspirations for autonomy, achieved in 2006. The case of Kerekharaszt demonstrates that chronological and identity-focused approaches complement one another, offering a richer understanding of local history and the dynamics of collective identity.

KEYWORDS: collective identity, local history, collectivization, regime change, social cohesion.

A rendszerváltást követően az önkormányzati rendszer újjászerveződése jelentős impulzust adott a közösségek múltja iránti érdeklődésének, összefoglalásának, vagyis a helytörténeti kutatásoknak. A levéltári források alacsony fokú feldolgozottsága és a digitalizáció teljes hiánya viszont ekkor még számos esetben korlátja volt a széleskörű adatgyűjtésnek. Ennek következtében a megjelent kötetek gyakran részeredményeket tartalmaztak, és elsősorban a könnyebben hozzáférhető forrásokra támaszkodtak, miközben azok szintetizálása sokszor elmaradt. A mikro- és makrotörténeti szintek között így nem alakult ki koherens kapcsolat, a településtörténetek gyakran elszigetelten születtek meg, függetlenül a regionális vagy nemzeti fejlődési kontextustól. A kutatók munkáját nehezítette az is, hogy a történelmi fogalomrendszerünk még erőteljesen a marxista történetírás kategóriáira épült, ami a települések kora újkori fejlődését a jobbágy–földesúri viszony és a robotoltatás negatív aspektusaival értelmezte, kevésbé érvényesítve a komplex társadalmi és gazdasági folyamatok vizsgálatát.

Harmincöt évvel a rendszerváltást követően a településtörténeti monográfiáírás a történészek számára már nem pusztán adatgyűjtést jelent, hanem a rendelkezésre álló források szelektálásának és azok globális, illetve lokális eseményekkel való összefüggésbe helyezésének kihívását. A kutatási folyamat új fogalmi keretek között, elsősorban adatbázisokra és digitalizált forrásokra támaszkodva zajlik. A változó olvasói igények és elvárások a hangsúlyt a régimúlt vizsgálatáról az újabb, egyéni és családi emlékezetben még fellelhető eseményekre és korszakokra helyezték át. Ezen kívül a XX. század kimondott vagy kimondatlan történelmi traumái szintén alakítják az olvasói elvárásokat, amelyekhez a kutatóknak alkalmazkodniuk kell.

A globális perspektívák helyett a nemzetmegtartó erő és a lokális múlt vizsgálata vált jelentőssé, amely egyúttal az identitás és a közösségi tudat erősítését is szolgálja. Ennek következtében a települési monográfiákkal szembeni elvárások is módosultak: a korábbi, szigorú történeti kronológia ismertetése helyett elsődlegessé váltak a közösségvizsgálatok. Ez rámutat arra, hogy fontos feltárni, melyek azok a történelmi események, fordulópontok vagy traumák, amelyek megtartották, illetve szétforgácsolták a helyi közösségeket; hol és miért szakadt meg a vidék identitása; visszatérhetünk-e történeti pillanathoz a XXI. század-

ban, és ha igen, milyen módon. A településtörténetek ilyen megközelítésben nem csupán a múlt feltárását szolgálják, hanem a közösségi kohézió és az identitásformálás támogatásában is jelentős szerepet tölthetnek be.¹

Az identitás szerepe a közösségek életében

Az identitás a pszichológiai és társadalomtudományi diskurzusból olyan komplex konstrukcióként értelmezhető, amely az egyén önmagáról alkotott reprezentációit, értékeit, társadalmi szerepeit és interperszonális kapcsolatait integrálja. Erik H. Erikson a pszichoszociális fejlődés elméletében az identitást a személyiségfejlődés központi szervező elvének tekintette, hangsúlyozva, hogy az identitáskrizis az élet különböző szakaszaiban normatív fejlődési feladatokként értelmezhető.² A későbbi pszichológiai kutatások tovább finomították a fogalmat, az identitás alakulásában a döntési és elköteleződési folyamatokat ragadták meg.³ A pszichológiai megközelítések rámutatnak arra, hogy az identitás dinamikus, kontextusfüggő és történetileg változó jelenség, amely folyamatosan formálódik a társas környezet, a kulturális keretek és az élettör-

1 A rendszerváltás idején azoknak a helységeknek, amelyek megőrizték saját közösségi tudatukat, és lehetőséget láttak arra, hogy visszakapják autonómiájukat, szüksége volt arra, hogy azt a történelmi tudást, amely biztosította összetartozás-tudatukat összegyűjtsék. Ennek két célja volt: saját közösségük identitásának megerősítése, valamint autonómiájuk visszaszerzésének indoklása. Ennek az időszaknak a lenyomatai a helytörténeti munkák iránti erőteljes igény megnyilvánulása, a települési címerek és zászlók elkészíttetése, valamint az önállósulás után az új pecsétnyomók ábráinak megtervezése. Ezek a szimbólumok, amelyeknek elkészíttetése a legtöbb esetben megelőzte a részletes helytörténeti feldolgozások elkészítését, világos, esszenciális kinyilatkoztatása annak az ismeretanyagnak, amely az adott közösség saját történeti tudatából fakadó identitását kialakította, meghatározta és fenntartotta. Így történt ez Kerekharaszt esetében is, amelynek címere azokat a történeti momentumokat jeleníti meg, amelyeket a közösség fontosnak tart. A község címere összetett jelkép: egyrészt az Árpád-korban a hadi út védelmét ellátó, Varsányon lakó, és katonai szerepet betöltő lakosságra emlékeztet, másrészt pedig azokra a birtokosokra, akik a Horthy-korszakban itt kaptak vitézi telket. A pajzs bal oldalán zöld mezőben öt stilizált, összefűzött, aranyszínű búzaszál, ami a település mezőgazdasági jellegét, a termőfölddel való szoros kapcsolatát hivatott szimbolizálni.

2 Erikson 1959, ill. Erikson 1968.

3 Marcia 1966, 551–558.

téneti tapasztalatok kölcsönhatásában. E konstrukció a pszichológiai stabilitás és a szubjektív folytonosság élményét biztosítja, miközben lehetőséget ad az egyénnek arra, hogy változó társadalmi feltételek között is koherens énképpel rendelkezzen.

Az identitás történeti dimenziója szorosan összefonódik a közösségi hovatartozás formáival, különösen a vallási, etnikai és nemzeti keretekkel. A tradicionális társadalmakban az identitás erőteljesen determinált volt a közösségi normák és öröklött szerepek által, míg a modernitás kibontakozásával az identitás pluralizálódott és fragmentálódott. Anthony Giddens hangsúlyozta, hogy a késő modern társadalmakban az identitás reflexív projektként jelenik meg, amelyet az egyén folyamatosan alakít az önreflexió és a döntések révén.⁴

A kollektív identitások történelmi perspektívában a társadalmi kohézió és a politikai mobilizáció alapvető erőforrásaiként működnek. A nemzeti, vallási és etnikai identitások központi szerepet játszanak a társadalmak önszerveződésében és az államépítési folyamatokban, miközben gyakran konfliktusok forrásává válhatnak.⁵ A globalizáció és a posztkoloniális gondolkodás térnyerésével az identitás új megközelítést kapott: Stuart Hall munkájában az identitást nem fix, hanem folyamatosan konstruktív és dekonstruktív folyamatként értelmezte, amelyet kulturális diskurzusok és hatalmi viszonyok alakítanak.⁶

A XXI. században az identitás kérdése új kontextusba került a migráció, a transznacionális mobilitás, a multikulturalizmus, valamint a digitális technológiák által létrehozott virtuális közösségek és hálózatok hatására. Ezek a tényezők tovább erősítették az identitás fragmentált, többszörös és kontextuálisan meghatározott természetét. Az identitás pszichológiai és történeti értelmezése egyszerre világít rá az egyéni önmeghatározás folyamataira és a közösségi összetartozás szerveződési elveire, s így a társadalomtudományi diskurzus egyik központi kategóriájaként értelmezhető.

Az identitásvizsgálat az elmúlt két évtizedben vált hangsúlyos területté a magyar történeti és társadalomtudományi kutatásokban. A települések

4 Giddens 1991.

5 Anderson 1983.

6 Hall 1996.

múltjának feltárása során azonban, ismereteink szerint, eddig nem történt kísérlet arra, hogy a hagyományos kronológiai megközelítést az identitás alapú elemzés váltsa fel.

Jelen tanulmány fókuszában álló település, Kerekharaszt község története mindössze nyolc évtizedes. Ez a viszonylag rövid múlt azonban elegendő ahhoz, hogy fel lehessen tárni a közösség fejlődésének ütemét és kiemelt folyamatait, ugyanakkor kellően rövid ahhoz, hogy az identitásformáló tényezők alapos vizsgálatára lehetőséget adjon.

A község története jól példázza a XX. század nagy történelmi, politikai és társadalmi átalakulásait. A Heves vármegye nyugati részén fekvő település a XIX. században még a Pest megyei Aszód lakott külterületeként, uradalmi birtokként létezett. Önálló települési státuszát 1947-ben nyerte el, Heves vármegyéhez pedig az 1950-es közigazgatási átszervezéskor került. Önállóságát 1969-ig őrizte meg, amikor Hatvan város részévé vált. A „kertvárosi múlt” a rendszerváltást követően fokozatosan erodálódni kezdett, és a részönkormányzati formát 2006-ban felváltotta a valódi önállóság.

A település múltja tehát jól korszakolható, ami lehetővé teszi, hogy a globális történelmi és politikai események konkrét identitásformáló hatásait vizsgáljuk, vagyis a közösség identitásának fejlődését elemezzük.

Vitézi földekből kisközség

A Zagyva–Tarna völgye menti sík- és dombvidék a IX–X. században még viszonylag gyéren lakott terület volt. Többnyire zárt cseres és tölgyes erdők fedték a környező területeket, míg a sík részeken lösztölgyesek, szárazabb barna erdőtalajú tölgyesek alakultak ki. Ezt őrizte meg a *haraszt* név, amely magyar eredetű, legkorábbi jelentése: *cserjés, erdő, bozótos*. A későbbiekben a kifejezést a lehullott avar miatt a *tölgyes erdők*re is használták.⁷ A mezőgazdasági termelés a XIX. századig az erdőket felszámolta, helyét szántók váltották fel.

7 Kiss 1978, 717.

A terület 1695-ben került a Podmaniczky család birtokába.⁸ A helyet 1848-ban Kerekudvar néven említik.⁹ A második katonai felmérés (1853–55) szerint a Pest–Kassa országút nyomvonalán Kerekharaszt pusztánál egy útkaparó ház állt.¹⁰ A XIX. század közepén „Kerek Haraszt” Verseg dűlőnevei között szerepelt.¹¹

Kerekharaszt a XVIII–XIX. században többegyházi és többközpontú filialis hálózat részeként rajzolódik ki. A Váci egyházmegye herédi plébániájának házassági anyakönyvéhez csatolt filiajegyzék 1880-tól külön is használja a Kerekharaszt és a „Szarkás (Kerekharaszt)” megjelölést, ami arra utal, hogy a település-pusztarész, majorság, majd formálódó lakott hely, amely egy ideiglenes, változó adminisztratív státusban illeszkedett a környék egyházi ellátórendszerébe. E bejegyzés egyfelől a lokális vallásföldrajzi függés irányát jelzi (Heréd felől), másfelől az 1880-as években zajló névhasználati konszolidációra is rávilágít, amikor a „Haraszt” toponima különböző változatai (Szarkás, Harashti) stabilabban kapcsolódnak a Kerekharaszt névalakhoz. A XVIII–XIX. századi egyházi anyakönyvi segédletek Kerekharasztot olyan településtörténeti csomópontként láttatják, amely több felekezetre bomlik, és több centrumú ellátási rendszer peremén, de azok metszéspontjában helyezkedik el.

Az eladósodott Podmaniczky család birtokai 1873 után fokozatosan kerültek a Hatvani-Deutsch család tulajdonába, a versegi földek felvásárlása az 1880-as években következett be.¹²

8 A Podmaniczky család eredete a középkorra nyúlik vissza, és nevük egy korábbi, Podmanicz nevű településhez köthető, amely a család ősi birtokai közé tartozott. Verseget 1691-ben Lipót császár adta Osztrólczy Jánosnének az aszódi uradalommal együtt. Osztrólczy Jánosnének fiúörököse nem volt, így az Osztrólczy Juditra, férjezett Podmaniczky Jánosnéra szállt. A Podmaniczky uradalom központja Aszód volt. Bene 1980, 37.

9 Dér–Hajagos 2002, 68.

10 Útkaparó: A fontosabb közlekedési utak karbantartásáról gondoskodó személy, aki kézi erővel javította az utak egyenetlenségeit, hibáit, tisztította az árkokat és gondoskodott a közlekedés biztonságáról. Az útkaparót az út tulajdonosa alkalmazta és fizette.

11 Asztalos 1976, 46. – Verseg, a Podmaniczky uradalom jobbágyfaluja 1848 után vált önálló községgé, területrendezésekor csatolták hozzá a kerekharashti földeket.

12 A Hatvani-Deutsch uradalom a XIX. század második felében jelentős gazdasági és társadalmi központtá vált. A család, amely eredetileg ipari és kereskedelmi tevékenységeiről volt ismert, fokozatosan terjeszkedett a mezőgazdasági területek irányába is, így jött létre

Az 1920. évi földreform érintette a Hatvani-Deutsch birtok egyes részeit, így például a Kerekharaszt határában lévő földeket is. A területen az 1920-as földosztáskor néhány helyi földműves és föld nélküli zsellér kisebb házhelyhez vagy kisparcellához jutott, azonban a nagybirtok dominanciája a település gazdasági szerkezetében továbbra is fennmaradt. A kiosztott földek nem voltak elegendőek ahhoz, hogy a korábban uradalmi alkalmazásban álló parasztság önálló, életképes gazdaságokat hozzon létre. A munkaerő nagy része így továbbra is az uradalmi rendszer keretein belül maradt, függő viszonyban a földbirtokos gazdasági irányításától.

A Verseghez tartozó lakott külterület önállósodása az 1930-as évek legvégén a vitézi telkek kiosztásával kezdődött.¹³ A vitézi földjuttatások a rend egyik legjelentősebb és leginkább kézzelfogható előnyét jelentették. A vitézzé avatott személyek „vitézi telkek” formájában földet kaptak az államtól vagy nagybirtokosok felajánlásai révén, jellemzően 520 holdat. A telkek nem voltak teljes mértékben szabadon eladhatók vagy örökíthetők: a vitézi birtokot csak a család férfi tagja örökölhette és a rend szabályai szerint lehetett vele rendelkezni. Ezzel a rendszerrel a kormány célja az volt, hogy a hadviselt, gyakran földnélküli rétegeknek társadalmi felemelkedési lehetőséget biztosítson, ugyanakkor megerősítse a politikai lojalitáson alapuló birtokrendszert. A vitézi földek szimbolikus

a Hatvani-Deutsch uradalom. A család 1879-ben nyerte el a magyar nemességet. 1897-től a kettős név engedélyezésével hivatalosan is „hatvani Hatvany-Deutsch” néven szerepeltek. 1910-ben bárói címet kaptak, és 1911-től a „báró hatvani Hatvany” névvel emlegették őket. A Hatvani-Deutsch birtok egyik fő törekvése a korszerű mezőgazdasági termelés kialakítása volt. A birtokok – köztük a kerekharashti földek – működését részben nyugat-európai minták alapján szervezték meg. Kerekharaszton jelentős szerepet kapott a gabona- és takarmánytermesztés, valamint a marha- és sertéstartás.

13 A Vitézi Rend megalakulása szorosan kapcsolódott a Horthy-korszak azon politikai törekvéseihez, amelyek célja a trianoni békeszerződés utáni társadalmi és nemzeti konszolidáció előmozdítása volt. A rendet 1920-ban alapította Horthy Miklós kormányzó, jogi alapját az 1920. évi 33. törvénycikk adta, amely lehetőséget biztosított a háborús érdemeket szerzett személyek kitüntetésére és jutalmazására. A Vitézi Rend tagjává elsősorban azok a volt katonák válhattak, akik az első világháborúban vagy az azt követő forradalmak és intervenciók idején kiemelkedő hősiességet tanúsítottak, illetve hűséget mutattak a nemzeti eszmék iránt.

és gyakorlati szerepet egyaránt betöltöttek: a hősiesség anyagi elismerésén túl a nemzeti eszmék területi és társadalmi meggyökereztetésének eszközei voltak.

Kerekharaszt pusztát – mint zsidó birtokot – 1939–1940-ben osztották ki az első világháborúban harcolt 27 kiváló katonának. A földeket, fejenként 15–15 holdat 50 évi megváltás terhével kapták meg az új tulajdonosok,¹⁴ de a Hatvan-Deutsch birtokon dolgozó sokgyerekes családok egy része is hozzájutott 6–12 hold földhöz.

A vitézi telekosztás a Hatvan település 20–30 kilométeres körzetében élő, az első világháborúban harcolt veteránokat juttatta földhöz, vagyis egy lokálisan jól körülhatárolható szociális feszültségoldás történt.

A vitézi telkek és házhelyek osztása tervszerűen történt, így szabályos alaprajzú lakott külterület jött létre Verseg közigazgatási hatásain belül. Az első utcák kezdetben nem rendelkeztek hivatalos nevekkal, hanem azokat helyrajzi számokkal és funkcióval jelölték meg. Az utcanevek kialakulása fokozatosan történt, ami szoros összefüggésben állt a település társadalmi és közigazgatási fejlődésével.

A település szerkezeti átalakulása és az utcák kialakulása a helyi közösség identitásának formálódását mutatja. Az új utcák és közterületek nemcsak a fizikai térszervezésben, hanem a közösségi életben is új lehetőségeket teremtettek. A település fejlődése tehát nemcsak a fizikai környezet változását jelentette, hanem a közösségi kapcsolatok és a helyi identitás erősödését is. Az identitást

14 A települést alapító vitézek névsora: Bárdos Mihály (korábban: Bulejka Mihály sz. 1895. Rétság), Bazsik András (sz. 1914. Hévízgyörk), Bereczky István (Berecki István sz. 1908. Kartal), Babály János, Csányi János (sz. 1894. Hatvan), Dalina Pál (sz. 1912. Debrecen), Gál János (sz. 1891. Hatvan), Godor István (sz. 1893. Tura), Kárpáti András (korábban: Kajos András, sz. 1893. Iklad), Kenéz Károly (korábban: Kosztovics Károly, sz. 1888. Nőtincs), Kevés István (sz. 1892. Lőrinci), Király János (sz. 1881. Litér), Lénárd Béla dr. (sz. 1895. Hatvan), Mákos István (-né, sz. 1891. Hatvan), Molnár József (sz. 1891. Hatvan), Nagy Mihály (sz. 1890. Hort), Nánai Pál (sz. 1888. Erdőkürt), Pokorádi István (sz. 1893. Hévízgyörk), Rab Gábor (sz. 1885. Bag), Sáfrán János (sz. 1886. Tura), Szabó Károly, Szatmári István (sz. 1891. Aszód), Szilágyi István, Szurdoki Ádám (sz. 1896. Tápiószáp), Várhegyi István (korábban: Vankó István sz. 1892. Tura), Takács János (sz. 1892. Hatvan), Tóth Ferenc (sz. 1892. Gyöngyös), Vas Kálmán (Cegléd), Zenyő János István (korábban: Zmák János István, sz. 1917. Galgahévíz), Zsíros József (sz. 1888. Galgahévíz).

tükrözték az első utcanevek, amelyek gyakran vitézi- vagy agrártudatot hordoztak: Hősök utcája, Vitézi köz, Szántó utca, Arató utca.¹⁵

Az „Vitéztelepen” a földosztással egy időben megkezdték a villanyvilágítás bevezetését, 1944-ben pedig postát nyitottak és temetőt alakítottak ki.¹⁶

A vitéztelep kialakításával párhuzamosan fontos intézkedések történtek a szegénység enyhítésére. Ezek közül kiemelkedő volt 1940-ben az ONCSA (Országos Nép- és Családvédelmi Alap) létrehozása, amely célzottan a nagycsaládos, szegény paraszti rétegeket segítette. Az állami kezdeményezésre létrejött Népjóléti szövetkezet pedig közösségi alapon segítette a legszegényebbeket vetőmaghoz, állathoz vagy élelmiszerhez jutni.

Kerekharaszton az imént említett szociális intézkedéseknek köszönhetően épült fel az első 54 ház, amely a falu alapja lett.

A külterületi lakott hely Kerekharaszt néven és vitézi identitással a második világháború legnehezebb éveiben fejlődött telepés közösséggé.¹⁷

Az 1944. év tele különösen nehéz időszak volt a kerekharasztiaknak, mivel Hatvan stratégiai jelentőséggel bírt – hiszen itt találkozott a Karola-vonal, amely az Északi-középhegység lábánál húzódott, valamint a Budapest körüli Attila-vonal – így a hadműveletek érzékenyen érintették a környéken élőket. A Hatvan–Verseg–Kerekharaszt térségében lezajlott harcok 1944 novemberének végén és decemberének elején kulcsfontosságú szerepet játszottak a Buda-

15 Ezek az utcanevek identitásformáló szerepet töltek be a telepés közösségben, a névadásban visszaköszön a trianoni időszak veszteségtudata és nemzeti mitológia (pl. Hősök, Vitézek).

16 Ezek a fejlesztések Verseg külterületét érintették. Érdekes viszont, hogy felekezetiileg a lakosság megosztott volt, mert a reformátusok már ekkor Hatvanhoz, a Dunamelléki református egyházkerülethez tartoztak, tehát a temetések is két irányban történtek.

17 A telepés közösségek a XX. század első felében kialakított, mesterségesen létrehozott falvak vagy kisebb települések voltak, amelyeket az állam vagy különböző társadalmi szervezetek szerveztek meg abból a célból, hogy meghatározott társadalmi csoportokat földhöz és otthonhoz juttassanak. E települések létesítését gyakran agrárreformok, földreform-törekvések vagy nemzetpolitikai szempontok indokolták. A telepés közösségek sajátos társadalmi és gazdasági struktúrával rendelkeztek: gyakran mintagazdaságokként működtek, és állami támogatással jöttek létre, ezért a helyi közösségek identitása és fejlődése sok esetben hosszú távon is eltért a hagyományos falvakétól.

pestért vívott hadműveletekben, ezért súlyos emberi és anyagi veszteségekkel jártak mindkét fél számára.

Az 1945 és 1947 közötti időszak Kerekharaszt történetének egyik legmeghatározóbb fejezete. Az önállósodási törekvések háttérében a földrajzi és közlekedési elszigeteltség, valamint a helyi közösség intézményesülési igényei álltak, amelyek már a háborút követő években egyértelművé tették, hogy a telep megérett arra, hogy önálló közigazgatási egységként működjön.

A lakossági kezdeményezést a Nemzeti Bizottság¹⁸ és a földreformbizottság¹⁹ kedvezően fogadta. Az állami politikában ekkor általános irányelv volt a decentralizáció és a kis falusi közösségek megerősítése, így a kérelmeket gyorsított eljárásban bírálták el.

A Versegtől való elcsatolás folyamata 1945 tavaszán megkezdődött, konkrét kérelmüket 1946. április 30-án nyújtották be.²⁰ A település jogi önállóságát – a környező külterületi lakott pusztákkal, Óvarsány Újvarsány, Józsefmajor és Ciframajor területekkel – 1947. augusztus 1-jével kapta meg, akkor még ideiglenes jelleggel.²¹ A fiatal kisközség végleges nevét 1948 márciusában – a he-

18 Nemzeti Bizottság: a második világháború végén kialakuló új magyar politikai rendszer helyi hatalmi és közigazgatási szerve. 1945-ben a demokratikus pártok kezdeményezésére jöttek létre, és átmeneti jelleggel átvették a közigazgatás irányítását. A bizottságokban a legális politikai erők – mindenekelőtt a Magyar Kommunista Párt, a Független Kisgazdapárt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt – képviselői vettek részt. Feladatuk közé tartozott a közigazgatás újjászervezése, a közrend helyreállítása, az élelmiszer-ellátás biztosítása, valamint a háborús bűnösök felelősségre vonásának előkészítése.

19 Földreformbizottság: többnyire helyi szinten működtek, tagjaikat a demokratikus pártok és parasztszervezetek delegálták. Feladatuk volt a kisajátítandó nagybirtokok összeírása, a földek felosztása, valamint az új birtokosok kijelölése. A gyakorlatban jelentős döntési jogkörrel rendelkeztek, ami lehetőséget adott arra is, hogy a helyi politikai erőviszonyok befolyásolják a földosztás menetét.

20 1945-ben Magyarországon a települések jogállását és besorolását még a két világháború közötti jogszabályi keretek határozták meg. A kisközség ebben az időszakban olyan 2000 fő alatti falu, amelyek csak alapvető közigazgatási funkciókat látnak el. A nagyközséggé alakulást 1948-ban a kerekharasztiak kezdeményezték, mivel Versegtől való távolságuk nehezítette ügyintézéseiket, s a falufejlesztést csak úgy tudták gyorsítani, ha nagyközséggé minősítik őket. Ez azt is jelentette, hogy a település önálló jegyzőt kap. – MNL HML XXII -344.

21 A rendezett és viszonylagos jómódról tanúskodó Vitéztelep mellett a Radványszky kastély és a környezetében elhelyezkedő 6 cselédház körül alakult ki Óvarsány. A kastély az ostrom alatt leégett, a maradék bútorokat és építőanyagot a helyi lakosság széthordta. Elpusztult a közeli Ciframajorban álló iskola is, amelybe a környékbeli gyerekek jártak. A Hatvani-De-

lyiek akaratával megegyezően – a belügyminiszter 192.378/1948. III. 1-2. számú rendeletével fogadta el.²² A névválasztás nem volt egyértelmű: felvetődött a Harasztvarsány elnevezés lehetősége is, amely a középkorban lakott Varsány település nevével a történeti kontinuitás emlékezetét őrizte volna meg, végül azonban a szabályos utcaszerkezetű, a külterületi pusztáktól nagyobb fejlettséget mutató Kerekharaszt vált névadóvá.

A nagybirtok felszámolása után a gazdálkodást a törpe- és kisbirtokosok szövetkezeti formában kezdték meg. Ennek elsődleges oka a közös gazdálkodás hatékonysága volt. Ennek előnyei magyarázzák, hogy a kisbirtokosok a későbbiekben is erősen ragaszkodtak a közös gazdálkodáshoz. A pozitív tapasztalatok átalakították az identitást és a politikai hovatartozás iránya is megváltozott: 1947-ben a lakosságuk már több mint 50 százaléka szavazott a Magyar Kommunista Pártra.²³ Az első szövetkezet létrehozása még a közösség önállóvá válását is megelőzte, a Verseg-Kerekharaszt Földművesszövetkezet 1946. december 15-én alapította 81 tag.

A község alakuláskor még erősen kísértett a múlt.

„Vakítóan fehérre meszelt, ragyogóan tisztafalú házacskák hibátlan cserépteteje integet barátságosan az utas felé, amint a hatvani országútról bekanyarodik Kerekharaszt felé. Kitakarított uccák, gondosan kisöpört udvarok fogadják a látogatót, bizonyosságul annak, hogy dolgos, szorgalmas nép lakja a községet. Pedig nagyon nehéz az életük. 1940-ben építette az ONCSA Kerekharaszt házait. [...] A háború épp úgy, mint az egész országot, nem kímélte Kerekharasztot sem. Négy hétig állt a front kellős közepén a község. Foghíjas uccák, összeomlott házak,

utsch család birtokához tartozott Újvarsány. Józsefmajor Hatvani András birtoka volt, az itteni mintagazdaság korábban 33 családnak adott munkát. Az egyéni gazdálkodás itt maradt meg legtöbbször, s ezt bizonyítják a korábban magas szinten működő telepek is indokoltak.

22 Honvédségi Közlöny 75. évf. 29. sz. 1948. október 15. 434.

23 Szabad Föld 3. évf. 36. sz. 1947. szeptember 7. 2. - Az 1947-es magyarországi választásokat augusztus 31-én tartották, és ez volt a második szabad választás a második világháború után. A Magyar Kommunista Párt (MKP) már erősen befolyásolta a lakosságot („kékcédulás” választás). A Kisgazdapárt jelentősen meggyengült, míg az MKP és szövetségesei növelték befolyásukat. A választások után a kommunisták fokozatosan kiszorították a politikai életből a többi pártot, és megkezdődött az egypártrendszer kialakítása.

az urak gonosz háborújának megannyi emlékköve. (...) Keresztülme-
gyünk a tiszta udvarokon, kinyitjuk a gondosan fehérre meszelt házak
frissen gyalult kapuit és nem hiszünk a szemünknek. Kívülről úgy fest
minden épület, mint egy-egy boldog fészek. Az ajtónyíláskor azonban
a legsötétebb nyomorúság tárul elénk.²⁴

Ezt az országosan is kiemelkedően rossz állapotot a pártvezetés is érzékelte,
így az első hároméves terv keretében ígéretet tettek az iskola felépítésére,²⁵ a ha-
rasztiak pedig sok más településsel ellentétben kedvezően fogadták az oktatás
államosítását. A pártállam beváltotta az ígéretét, 1948-ban megépült az új isko-
la, igaz, ehhez a Magyar Közlekedési Alkalmazottak Szabad Szakszervezetének
közreműködése is kellett.²⁶

A falufejlesztés sokkal dinamikusabb volt, mint a megye déli részein: 1949-
ben elkészült a bekötő út, 1950-ben pedig elhelyezték az első telefonoszlopokat,
megépült az első buszmegálló. Ezek a fejlesztések már mind Hatvan megköze-
lítését segítették, vagyis a Pest megyétől való elszakadás felgyorsult. A község
fejlődésében fontos szerepe volt a hatvani vasút közelségének, amely a nem-
zetgazdaság szempontjából stratégiai jelentőséggel bírt. Ezek a szempontok is
közrejátszhattak abban, hogy a kisközség gyors fejlesztését és Hatvan irányába
történő orientációját a pártállam támogatta.

Az egykori Vitéztelepen élők attitűdjét és a történelmi nemzetállam eszmé-
nyéhez való erős kötődésüket nem erőszakkal, hanem a meggyőzés módszeré-
vel számolta fel a párt. A nehéz fizikai munkával megművelt kis családi gazda-
ságok helyett a szövetkezetesítés lehetőségét kínálta fel, sőt gondoskodó arcát
is megmutatta: a kis közösségnek iskolát épít, postát nyit, települést fejleszt.
A szovjetizálás éveinek Janus-arca szinte észrevétlen formálta át az emberek
gondolkodását. A fiatal közösség identitást váltott.

24 Föld és Szabadság 18. évf. 35. sz. 1947. szeptember 2. 4.

25 Népszava 76. évf. 127. sz. 1948. június 5. 2.

26 Magyar Közlekedési Alkalmazottak Szabad Szakszervezete: 1945-ben létrejött érdekvédel-
mi szervezet volt, amely a közlekedésben dolgozó munkavállalókat, elsősorban vasutaso-
kat, villamos- és autóbusz-alkalmazottakat, tömörítette. A szervezet a településen társadal-
mi munkát vállalt, amely a korszak közösségépítésének elfogadott gyakorlata volt.

Szocialista ember, termelőszövetkezeti falu

Az 1950 és 1953 közötti időszakban zajlott a sztálinista modell teljes körű kiépítése. A Rákosi-éra gazdaságpolitikájának középpontjában az erőltetett iparosítás és a mezőgazdaság kollektivizálása került. Az átalakítás erőszakos eszközökkel történt: a nagygazdák elleni propaganda, a beszolgáltatási kötelezettség és a retorziók célja a gazdagparaszság megtörése és a közös gazdálkodási keretek elfogadtatása volt. A munkaversenyek a szocialista építés szimbólumává váltak, amelyek során a dolgozók egymással versengve próbálták túlteljesíteni a tervszámokat. A szocialista embertípus eszménye a munkaverseny és a békemozgalom lett. Ezek jelentős, nem egyszer pszichés terheket róttak a dolgozókra: a normák emelése és a teljesítménykényszer növelte a társadalmi feszültségeket és minőségi problémákhoz vezetett.

A tanácsrendszer²⁷ szervezésével párhuzamosan zajlott a termelőszövetkezeti csoportok (tszcs) létrehozása, az előbbi a pártállam politikai, az utóbbi az ország gazdasági helyzetének stabilitását szolgálta.²⁸ Kerekharaszton, az akkor 700 lelket számláló településen 1950 elején már 11 család tervezte, hogy közös gazdaságot hoz létre 55 holdon. A szövetkezetesítés elsősorban a birtok nélküli lakosság érdeke volt. A Rákosi diktatúra kezdetén az itt élők 78 %-ának nem volt földje (561 fő), s csak 21 %-a számított önálló gazdának (152 fő). A földbirtokból 50 darab 5 hold alatt, 58 darab 5–10 hold között, 42 darab

27 Az 1950-ben bevezetett tanácsrendszer az addig önálló önkormányzatokat szüntette meg és alakította át centralizált, politikailag irányított szervezetté. A községi bíró helyére a tanácselnök, a jegyző helyére a Végrehajtó Bizottság (VB) titkára került.

28 A termelőszövetkezeti csoport (tszcs) és a termelőszövetkezet közötti különbség a kollektivizálás eltérő fejlettségi fokában ragadható meg: míg a tszcs az 1948 után kibontakozó agrárátalakítás korai, részleges és szervezetenként kevésbé stabil formáját jelentette – amelyben a tagok földje és termelőeszközei gyakran csak részben kerültek közös használatba –, addig a termelőszövetkezet a mezőgazdaság teljes körű kollektivizálásának intézményesült egységeként működött, a föld, az eszközállomány és a munkaerő döntő hányadának közös tulajdonba vonásával és nagyüzemi, tervutasításos keretek között zajló gazdálkodással, szorosan illeszkedve a Magyar Dolgozók Pártja agrárpolitikájához.

10–20 hold között volt.²⁹ A tulajdonosi szemlélet elsősorban az utóbbi két kategória gazdáiban alakult ki, ami kezdetben hátráltatta a törpebirtokos és birtok nélküli lakosság érdekérvényesítését.

Az agitáció hatására néhány embert mégis sikerült meggyőzni, akikkel együtt a hangadók felkeresték a jól prosperáló gyöngyöstarjáni termelőszövetkezetet, döntést viszont nem hoztak a szövetkezetesítésről. Hamarosan Nagykökényesről érkeztek a faluba népnevelők, vagyis agitátorok, akik a bizonytalan gazdákat „megpuhították”, s az eredmény nem maradt el: 24 taggal 75 katasztális holdon megalakult az első termelőcsoport.³⁰ Az arányokból arra következtethetünk, hogy a belépők 5 hold alatti gazdák voltak.

A létrejött termelőcsoportok gyakran instabilak voltak, és a belső feszültségek határozták meg működésüket. A kényszer hatására 1951-ben mégis létrejött két új haraszti termelőcsoport, a Béke és Szabad Nép. Ezzel elérték, hogy a földdel rendelkezők nagy többsége tag lett, a falu szövetkezeti község lett és a begyűjtésben elért eredményeikért vándorzászlót kapott.³¹ Nem kis szerepet tudhattak magukénak ebben a pártszervezet, a tanács és a népnevelők, akik mindezért nyilvános dicséretet kaptak.³² Az aktív párttagok agitációja meghozta az eredményt: Kerekharaszt a szocialista újjáépítés mintafaluja lett.

A pártvezetés „jutalma” nem maradt el: 1952-ben a községben bevezették a villanyvilágítást és mindhárom közkutat kitisztították, ezáltal vize emberi fogyasztásra alkalmassá vált.³³

Sztálin halála ugyan politikai enyhülést hozott, de a szocialista modell akkorra meggyökeresedett. A munkaversenyek folytatódtak, a Béke Termelő-

29 1949. évi népszámlálás 3. Budapest, 1950. 422-423. – A kisközségben csak 2 olyan gazdálkodó volt, akiknek a földbirtoka 25–35 hold között volt, tehát valóban megélhetést biztosító családi gazdaságnak számított.

30 Hevesmegyei Népújság 7. évf. 38. sz. 1950. szeptember 16. 3.

31 *Szövetkezeti község*: olyan falu az 1950-es évek elején, ahol a termelőszövetkezet uralta a gazdasági életet, és a lakosság szinte teljes egészében tagja volt. Az állam ezeket támogatta, hogy mintaszerűen mutassák be a szocialista gazdasági modellt. *Vándorzászló*: a legjobban teljesítő szövetkezetek évenkénti elismerése - Hevesmegyei Népújság 8. évf. 35. sz. 1951. szeptember 1. 1.

32 Népújság 9. évf. 105. sz. 1952. december 25. 4.

33 Népújság 10. évf. 79. sz. 1954. október 7. 2.

szövetkezet eredményeit országosan is a szövetkezés példájának nevezték.³⁴ Rendszeressé vált a társadalmi munka, ami a Kádár-korszak végéig a községfejlesztések legfőbb anyagi és társadalmi erejét adta. Kerekharaszton az utak 80 %-át ebben az időben társadalmi munkával hozták létre, amelyhez a munkaeszközt („igát”, vagyis lovakat) a termelőszövetkezetek adták.

A gépesítettség hiánya, illetve az elavult géppark ugyanakkor nem segítette a termelés hatékonyságát. Utóbbi problémát egyesek áthidalták: a selypi Cementgyár³⁵ dolgozói patronálni kezdték a harasziakat, segítették gépeik javítását, a harasziak pedig a Cementgyár konyhájára küldtek friss zöldségfélét.³⁶ A selypi kapcsolatnak folytatása is lett: 1955. november 7-én átadták a *kultúrotthont*, amelyet társadalmi munkával építettek fel, s ebben a patronáló szervezet tagjai is részt vettek.³⁷

Az 1956-os esztendő forradalma a községet is érintette: Kerekharaszt Község Forradalmi Tanácsa 15 taggal 1956. október 27-én alakult meg. Nemzetőrségének parancsnoka Urbán Kálmán MÁV-alkalmazott lett.³⁸ Forradalmi követeléseik azt mutatják, hogy az évtized közepén a község identitása ismét erősödött: a nemzeti kormányhoz intézett 18 pontos követésüknek csak egy része volt átfedésben az országgal, kiadványuk saját céljait is tartalmazta.

„15. Kívánjuk, hogy a termelőszövetkezeti tagok belépését vizsgálják felül. Akik kívánják a közös gazdálkodást folytassák azt, de akik jobbnak

34 Országgyűlési napló 1953. július 3. – 1956. február 11. 806. (1955. április 25-i ülésnap)

35 A Selypi Cementgyár 1908-ban jött létre, alapítója Hatvany-Deutsch Sándor volt, a neves iparos és nagybirtokos, aki a térség kedvező nyersanyag- és vasúti adottságaira alapozva hozta létre az üzemet. A gyár a 20. század során Heves megye egyik meghatározó ipari létesítményévé vált: nem csupán az építőipar számára állított elő nélkülözhetetlen alapanyagot, hanem évtizedeken át a helyi foglalkoztatás és társadalmi élet egyik szervező erejeként is működött. Működése hozzájárult ahhoz, hogy a Hatvantól északra elhelyezkedő Zagyva menti településeket idővel a selypi ipari medence részeként emlegették.

36 Népújság, 9. évf. 86. sz. 1955. november 3. 4.

37 A Cementgyár segítségével készült el a következő évben az Alkotmány termelőszövetkezet kútja. - Népújság 10. évf. 5. sz. 1956. január 18. 1.

38 Cseh 2006, 437.

látják az egyéni gazdálkodást, minden bántódás nélkül kiléphessenek a tsz-ből.

16. A kilépő tagság kapja vissza az eredeti földjét, telekkönyvezzék azt, hogy teljesen magáénak érezve legjobb tudása és szorgalma szerint művelhesse azt.

17. A termelőszövetkezeti és egyéni gazdálkodók részesüljenek adózás és egyéb kedvezmény szempontjából egyenlő elbírálásban.

18. Kívánjuk a jelenlegi beszolgáltatási rendszer eltörlését, hasonlóképpen a zsírbeadás eltörlését. Minden család tehetőséghez képest annyi állatot vágjon le, amennyire szüksége van.”³⁹

A kerekharasziak ezekben a napokban példát mutattak demokráciából: nem vonták kétségbe a szövetkezés szükségességét, viszont elismerték a nagygazdák földhöz való ragaszkodását és tulajdonosi személetét. Ez egy fiatal, egymás érdekeit szem előtt tartó közösség megnyilatkozása volt.

Az Alkotmány Termelőszövetkezet több tagja a forradalom alatt kilépett a közös gazdaságból, a tsz, ha jelentős területvesztéssel is, de túlélte a forradalmi eseményeket.⁴⁰ Az élet fokozatosan helyreállt: 1959-ben ismét elnyerték a szövetkezeti falu címet,⁴¹ s ez a következő évtizedekre is irányt mutatott a harasziaknak.

A Kádár-korszak 1960-as évek elején kezdődött társadalmi kiegyezése egy olyan hallgatolagos megegyezés volt, amely a párt és a lakosság között született: a politikai passzivitásért cserébe az állampárt fokozatosan biztosította a viszonylagos jólétet, a kiszámíthatóságot és a mindennapi élet nyugalmát. Az emberek számára lehetőség nyílt a magánélet szűk keretein belül korláto-

39 Kerekharaszt község honlapja, történelmi dokumentumok - <http://kerekharaszt.hu/tortelenmi-dokumentumok/> Letöltve: 2025. 09. 28.

40 Népújság 1. évf. 46. sz. 1959. február 24. 5.

41 Szövetkezeti falu: a szocialista agrárátalakítás eredményeként létrejött településtípus volt, amelyben a mezőgazdasági termelés döntően termelőszövetkezeti keretek között zajlott, a földtulajdon és a termelőeszközök túlnyomó része közös kezelésbe került, s a helyi társadalom gazdasági és intézményi struktúrája a kollektivizált nagyüzemi gazdálkodás elveihez igazodott.

zott szabadságra, miközben a hatalom eltekintett az ideológiai túlteljesítéstől és a korábbi évek merev dogmatizmusától. A rendszer stabilitását ez a társadalmi kiegyezés biztosította.

A szemléletváltás tükröződött a kerekharasziak életében is. Sorra alakultak a sportszervezetek (asztalitenisz, sakk, röplabda, kézilabda, teke), amelyek ebben az időben tömegszervezeteknek számítottak.⁴² 1960-tól már mozgókönyvtár járt ki a faluba,⁴³ 1962 júniusában átadták az új könyvtárat.⁴⁴ A fiatalok színdarabokat és táncokat tanultak, elindult a kézimunka szakkör. A selypi Cementgyár és a járási KISZ-bizottság⁴⁵ anyagi támogatásával – a helyi ifjúság passzivitása ellenére – 1961-ben megépült az Ifjúsági klub, falai közt megnyílt az első cukrászda.⁴⁶ Az 1960/61-es tanévben megszervezték a dolgozók iskoláját, ahol a nyolc osztályt lehetett befejezni. Az Alkotmány termelőszövetkezetben megkezdte működését a „csibetelep”, s kiadták az első háztáji földeket is. A tulajdonosi szemlélet ismét erősödött.

A kerekharasziak mégsem voltak elégedettek. Az egészségügyi ellátás javult, a fiatalasszonyok már a hatvani szülőotthonban hozták világra gyermekeiket, ennek viszont az lett a következménye, hogy ott is anyakönyvezték őket, így a helyi születési anyakönyvek lapjai üresen maradtak. Sok gondot okozott a kutak egészségtelen ivóvíze is, s talán ezt a problémát tekinthetjük az első olyan jelzésnek, ami már éreztette, hogy szükségük lesz „keresztapára”, ami csakis a hatvani tanács lehet.⁴⁷

42 A sportélet csúcsa az 1960-as évek közepe volt, amikor az akkor 600 lelkes faluban 50 fiatal volt a sportkör tagja. A tekepálya 1965-ben készült el.

43 *Mozgókönyvtár*: A mozgókönyvtár olyan könyvtári szolgáltatás, amely nem állandó épületben működik, hanem egy településről településre közlekedő – többnyire speciálisan kialakított buszban vagy furgonban elhelyezett – könyvállománnyal biztosít kölcsönzési és információs lehetőséget. Célja elsősorban az, hogy a kisebb falvakban, külterületeken vagy könyvtárral nem rendelkező településeken élők számára is hozzáférhetővé tegye az olvasnivalót és a kulturális szolgáltatásokat. A korszakban ezt feladatot a megyei könyvtár látta el.

44 Népújság 13. évf. 127. sz. 1962. június 2. 1.

45 KISZ: Kommunista Ifjúsági Szövetség, a állampárti hivatalos, politikailag és ideológiailag ellenőrzött ifjúsági szervezete.

46 Népújság 12. évf. 95. sz. 1961. április 23. 3. – A helyiek passzivitásának oka az újabb társadalmi munka szükségessége volt.

47 Népújság 12. évf. 113. sz. 1961. május 16. 3.

Az 1960-as évek közepén elkezdődött az új gazdasági mechanizmus előkészítése, amelyet 1968. január 1-jén vezettek be. Célja a központilag irányított tervgazdaság merev struktúrájának oldása, valamint a vállalati önállóság és a piaci mechanizmusok részleges visszaállítása volt. Kerekharaszton ebben az évben jelent meg az első ipari tevékenység a termelősövetkezet égisze alatt: a Mátravidéki Hőerőmű salakhegyéből kezdtek el építoblokkokat gyártani.⁴⁸

Az 1969. év két komoly változást hozott a harasztiai életében: az Alkotmány termelősövetkezet beolvadt – a kor divatos szóhasználatában egyesült – a hatvani Lenin téessel, október 1-jén pedig az Elnöki Tanács döntésével Kerekharasztot Hatvan városához csatolták, s ezzel a település elvesztette a két évtizede kivívott önállóságát.

Kertvárosi lét – városias identitás

A közigazgatási racionalizálás jegyében 1969-ben több kisközséget a városi tanácsok igazgatása alá vontak, amely intézkedés a korszak központosító politikai terveibe illeszkedett. A szocialista államvezetés célja az volt, hogy hatékonyabban tegye a közigazgatást, erősítse a pártakat érvényesülését, valamint előmozdítsa az iparosítás és urbanizáció által kijelölt fejlődési irányt.

A változás gyorsan érezhető volt Kerekharaszton: még ebben az évben megszerverték a rendszeres buszközlekedést, majd elkezdődött a budapesti Duna Cipőgyár kihelyezett részlegének építése. Utóbbi három évtizedre megoldotta a női munkaerő foglalkoztatását, s egyben gondoskodott a településrész „iparosításáról” is. Az eredmény mégis késlekedni látszott.

„Jószertint valamennyien ugyanazt hangoztatják: rosszabb a soruk, mint mielőtt Kerekharasztot a városhoz csatolták. [...] Sok hivatalos ügyet itt, helyben elintézhettünk. Élénk sportélet folyt Kerekharaszton. S az idősebbek is szórakozhattak, művelődhettek a klubházban. De mindezt nem

48 *Salakblokk*: építőanyag, amelyet főként falazatok építésére használnak. Nevét onnan kapta, hogy eredetileg ipari salakból – például kohósalakból – készítették, amit cementtel, vízzel és egyéb adalékanyagokkal keverték össze, majd formába öntve megszáritottak.

sajnálná az ember, ha azt tapasztalna, hogy egyéb dolgokban felkarol bennünket a városi tanács. Gondoskodna például egészséges ivóvízről, utat, járdát építtetne, s eljuttatná a villanyt a pár esztendeje parcellázott településrészekre, ahol szépen építkeznek az új telektulajdonosok, s még többen emelnének házat, ha közművesítés dolgában nem lennénk úgy lemaradva. Valahogy az az érzésük a kerekharasziaknak, hogy nem oszlik meg arányosan Hatvan külterületei között a rendelkezésre álló pénzesz-szeg. Ez a település kiesik egy kicsit a szórásból, a forgalomból. Lesz belőlünk egyszer valami?”⁴⁹

A negatív folyamatokat jelezte, hogy egyre többen hirdették meg ingatlanukat, s költöztek be Hatvanba. Mindezen az sem változtatott, hogy 1974 tavaszán felavatták a cipőgyár új, 13 millió forintból épült üzemcsarnokát. Hatvan igyekezett jó gazdája lenni Kerekharasznak, óvoda épült, biztró nyílt, megszervezték a közösségi életet, az itt élők mégsem voltak elégedettek a helyzetükkel. A megyei lapokból eltűnt a Kerekharaszt településnév, helyette a korábban önálló falut „Hatvan-külsőként” emlegették, ami egyértelmű jelen annak, hogy a közösség elkezdett betagozódni Hatvan struktúrájába. Megszűnt a felső tagozatos iskola, visszaesett a sportélet és a kulturális önállóság, a közszolgáltatások fejlesztése (ivóvíz, közművesítés) Hatvan város anyagi erőforrásainak szükségése miatt lassan haladt. A lakosság egy része úgy érezte, „lekerült a térképről.” Identitásuk fokozatosan feloldódott Hatvan részeként. A hetvenes évek közepén az elvándorlás felerősödött, az együttélés időnként konfliktusokkal terhelt volt, bár a városvezetés célzott fejlesztésekkel igyekezett javítani a helyzeten. A kerekharasziakat ekkor már csak „Hatvan-külső” lakóiként emlegették, ami az identitásvesztés szimbolikus jele volt. A közigazgatási beolvasztás egyszerre hozott modernizációs eredményeket és társadalmi-kulturális veszteségeket.

A Kerekharaszt lakók megélhetését ekkor már nem a mezőgazdaság, hanem a könnyűipar biztosította: a cipőgyár mellett a hatvani konzervgyár is munkát adott a környéken élőknek, sőt még a Lenin Termelőszövetkezet is

49 Népújság 25. évf. 58. sz. 1974. március 10. 5.

igyekezett ebbe az irányba elmozdulni: 1982-ben a településrészen tanműhelyt létesítettek, ahol a fiatalok a gép- és műszeripar alapjaival ismerkedhettek meg. Az egyre jobban emelkedő bérek mellett nem voltak ellátási gondok, megoldódott a Hatvan és Kerekharaszt közti közlekedés, a vasútállomás, az M3-as autópálya, amelynek Gödöllő–Hatvan közti szakasza 1980 végére készült el, összeköttetést biztosítva a fővárossal.

A társadalmi átalakulás máris érezhető volt. Hiába rendeztek be a régi vegyesboltban ifjúsági klubot, az épület üresen maradt, a fiatalok eljártak Hatvanba szórakozni, vagy otthon nézték a tévét, hallgatták a magnetofont. A pártállamnak egyre kevesebb lehetősége volt az emberek hétköznapjait megfigyelni, irányítani, s ekkor már az sem volt tilos, hogy leírják, a haraszi cipőgyár az USA megrendelésére szállít a tengerentúlra késztermékeket. A földművelés csak jövedelemkiegészítésként vagy hobbiként volt jelen az emberek életében. 1983 nyarán a hatvani Lenin Termelőszövetkezet egyik vezetője úgy fogalmazott:

„Túlzottan elburjánzott nálunk az ipari tevékenység! Mintha megfeledtünk volna arról, hogy első és legfontosabb feladatunk a földek művelése, így aztán az irányítás alapvető korrekciót hajtott végre.”⁵⁰

Az életszínvonal emelkedése ellenére az 1984-es esztendő megmutatta a központilag irányított gazdálkodás tarthatatlanságát. A cipőgyári dolgozók anyagiánnyal és kényszerszabadságolással szembesültek, a termelőszövetkezet tárolási és szállítási gondokkal küzdött. A cipőgyár vezetői döntöttek úgy, hogy a külföldi piac helyett a hazait részesítik előnyben.

Ezeket a változásokat közvetlenül is megéreztek a kerekharasztiak: a cipőgyárban dolgozók 1986-ban azt tapasztalták, hogy egyre nehezebb az általuk készített cipők hazai piacon történő eladása, mivel

„a kínai piac révén nagy mennyiségű női és leánykacipő került hazánkba, a mi termékeinknél lényegesen olcsóbb áron, s a fogyasztók természetesen

50 Népújság 34. évf. 285. sz. 1983. december 3. 3.

*azt vásárolták. Nem tudjuk, hogy az ilyesféle külkereskedelmi tendenciák meddig lesznek érvényben. Épp ezért a tőkés-, valamint a szovjetexport-tevékenységünket kell fokoznunk, ha talpon akarunk maradni.*⁵¹

Az itt készített cipőknek új piacot kellett keresni: az árucikkek egy része ismét szovjet és NSZK, a másik része tőkés piacra utazott, kis hányada pedig belföldön került forgalomba. A lábbelik eladhatósága érdekében Líbiával is tárgyaltak. Az évtized végére nehéz helyzetbe került a tanműhely is, ahol a három évfolyamon százan tanultak és állandó helyhiánnyal küzdöttek. Az autószerelők képzését biztosító intézet bővítését a közlekedési tárca nem támogatta, így reménytelen messzeségbe került a kibővített és korszerű szerelőcsarnok.

A politikai rendszerváltás nem egyszerű ágazati válságot, hanem szerkezeti összeomlást hozott. A könnyűipar a rendszerváltásig elveszítette fő piacait, védőmechanizmusait és állami támogatási rendszerét.

A politikai rendszerváltáskor már kongatták a vészharangot a Duna Cipőgyár kerekharaszti üzeme fölött: az értékesítési nehézségek és a pénzügyi gondok előrevetítették az önálló egységgé vagy korlátolt felelősségű társasággá történő átalakulás kényszerét. Miután a finn partnerrel folytatott tárgyalások elakadtak, a Duna Cipőgyár és a Börker Kereskedelmi Rt.⁵² tőkerészeinek összevonásával 1992. április 1-jével létrejött Kerekharaszton egy új üzem, a Mono-Hatvan Kft. A 254 dolgozó megmentése úgy sikerült, hogy „frigyre léptek” egy veronai gyárral, ami női cipő-, és felsőrész-megrendeléssel látta el az üzemet. A helyzetet stabilizálni úgy tudták, hogy szerződést kötöttek egy ceglédi gyárral is, ahová PUMA jellegű utcai és sportcipőket, illetve ezek alkotóelemeit szállították. Az immár tisztán piacgazdasági körülmények között dolgozó vállalat 1999-ig bírta a versenyt, ekkorra már komoly fizetési nehézségekkel küzdöttek és az adóhatóság 50 millió forint tartozás miatt megindította a felszámolást. 1999. május végén leállt a termelés, és az utolsó száz dolgozót is elbocsátották.⁵³

51 Népújság 37. évf. 202. sz. 1986. augusztus 28. 3.

52 *Börker Kereskedelmi Rt.*: állami tulajdonú kül- és belkereskedelmi vállalat a szocialista időszakban, amely a bőr- és bőripari termékek nagykereskedelmével foglalkozott.

53 Heves Megyei Hírlap 10. évf. 174. sz. 1999. július 28. 1-2.

Az átalakulás évei a tanműhelyt sem hagyták érintetlenül. A kerekharaszi tanműhely eladásának gondolata már 1991-ben is felmerült, mivel a termelőszövetkezet tovább nem tudta a szakmunkásképzést finanszírozni. A megoldást a 213-as szakmunkásképző intézetbe, vagyis a későbbi hatvani székhelyű Damjanich Szakképzési Intézetbe történő beolvadás jelentette.

Az első szabad önkormányzati választásokon a kerekharasziak továbbra is Hatvan város lakosaiként járultak az urnák elé, de a politikai helyzet változása felerősítette a Hatvan és Kerekharaszt lakói közti kényszerű együttélés feszültségeit. Ekkor már nyíltan kimondták, hogy a község fejlődése stagnál. Az elhatározás a mélyben már megszületett: az önállóságra kell törekedni.

Hatvan városa a rendszerváltás után is igyekezett Kerekharasztot megtartani: kiépítették a gáz- és telefonhálózat, az iskolába bevezették a gázfűtést, kialakítottak egy melegítőkonyhát, 1994-ben pedig eldöntötték, hogy a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére és Szent László király emlékére felépítik a 300 személy befogadására alkalmas templomot. A templom megépítése már a kerekharaszi lakosok akarata volt. Az önállósodás folyamata megállíthatatlan lett: 2000-ben részönkormányzatot alakítottak, amely a három évtizede elvesztett önállóság visszanyerésének első lépése volt.

Kerekharaszt helyzete Hatvan közigazgatásában kettős megítélés alá esik. A város közelsége és gazdasági ereje hozzájárult a településrész fejlődéséhez, a beruházások hosszú távon növelték a kerekharaszi közösség életminőségét, tehát a városvezetés nem hagyta teljesen figyelmen kívül a peremterület szükségleteit. A nagyobb településhez való tartozás gazdasági biztonságot és intézményi háttérrel biztosított, amelyet önállóan Kerekharaszt aligha tudott volna megteremteni. Másrészt a lakosság részéről mindvégig jelen volt a mostoha-gyermek érzés. Ez az ellentmondás – a központtól kapott fejlesztések és a helyi problémák elhanyagolása között – vezetett ahhoz a feszültséghez, amely 2006-ban a teljes önállóság megteremtéséhez vezetett.

Kerekharaszt története jól példázza, hogy a közigazgatási kötődés és a helyi identitás sokszor feszültséggel terhelt, ambivalens viszonyban állhat egymással. A rendszerváltást követően a helyi önkormányzatok újjászervezése új lehetőséget teremtett a kisközösségek számára a saját identitásuk kifejezésére és érde-

keik képviselőjére. Ez a szabadságélmény különösen azokban a településrészekben és falvakban erősítette fel az önazonosság érzését, ahol a központi irányítás alatt elhanyagoltságot éreztek. A templomépítések, egyesületi szerveződések, illetve a részönkormányzatok megalakulása mind ennek a folyamatnak a megnyilvánulásai voltak, amelyekben a közösségek nemcsak infrastrukturális, hanem történelmi és kulturális önállóságukat is igyekeztek visszaszerezni.

Kronológia vagy identitásvizsgálat?

Kerekharaszt településtörténete a XX. századi magyar társadalom átalakulásainak tükröként értelmezhető. Az alig nyolc évtizedes múltra visszatekintő község példája mutatja, miként kapcsolódik össze a helyi társadalom önértelmezése a politikai, gazdasági és kulturális környezet változásaival. A közösségi identitás formálódása Kerekharaszton a földosztások, a szocialista kollektivizálás, a közigazgatási beolvasztás, valamint az önállóság visszaszerzése során egymást váltó korszakokban fejeződött ki, melyek mindegyike maradandó lenyomatot hagyott a helyiek önazonosságában.

A település formálódása a XX. század közepén, a vitézi földek kiosztásával kezdődött, amely nemcsak gazdasági, hanem szimbolikus jelentőséggel is bírt. Az első világháborús veteránok földhöz juttatása a nemzeti eszme és a hősi múlt megerősítését szolgálta. Az újonnan létrejött utcák az identitás tudatos kifejeződését jelentették, míg a falusias településszerkezet kialakulása a közösségi összetartozást erősítette.

A második világháborút követően a település társadalmi identitása átalakult. A kollektivizálás nem csupán gazdasági struktúraváltást hozott, hanem a közösségi önértelmezést is új alapokra helyezte. A szocialista állam által támogatott fejlesztések hozzájárultak ahhoz, hogy a helyiek fokozatosan elfogadják a „szocialista ember” eszményét, s Kerekharaszt a szövetségi mintafalu szerepével az új kollektív identitás egyik szimbólumává vált.

Az 1969-es közigazgatási döntés, amely a falut Hatvan városához csatolta, újabb fordulópontra hozott. A település kertvárosi miliője kettős tapasztalaton alapult: egyrészt az iparosítás és az urbanizáció lehetőségeit kínálta, másrészt

az önállóság elvesztése miatt identitásvesztést is eredményezett. A helyieket ekkor gyakran „Hatvan-külső” lakóiként emlegették, ami a kollektív önazonosság gyengülését szimbolizálta.

A rendszerváltás időszaka tovább mélyítette ezt a válságot, mivel a helyi könnyűipar összeomlása gazdasági bizonytalanságot idézett elő. Ugyanakkor éppen ez a társadalmi és gazdasági krízis teremtette meg az alapot a helyi önállóság újrafogalmazásához. A részönkormányzat létrejötte (2000), majd az önálló települési státusz visszaszerzése (2006) a közösségi identitás tudatos újraalkotásának aktusai voltak, amelyek kifejezték a helyiek törekvését saját múltjuk és jövőjük önálló alakítására.

Kerekharaszt példája rávilágít arra, hogy a településtörténet nem pusztán kronologikus eseménysor, hanem a kollektív identitás folyamatos újratemtésének terepe. A vitézi múlt, a szocialista kollektivizmus, a városhoz kapcsolt kertvárosi lét és a rendszerváltás utáni önállósodás mind olyan identitásrétegeket képeztek, amelyek váltakozva erősítették, gyengítették, majd újraértelmezték a helyiek önazonosságát. E folyamat jelzi, hogy a közösség önmeghatározása nem statikus, hanem dinamikusan változó konstrukció, amelyben a helyi társadalom mindig az adott történelmi és politikai kontextushoz igazítva keresi saját különállását és kohézióját.

A településtörténet vizsgálatában a kronológiai sorrend követése elfogadott módszernek számít, hiszen lehetővé teszi az események lineáris áttekintését, a fejlődési folyamatok és társadalmi-gazdasági változások összefüggéseinek feltárását. Ez a megközelítés különösen fontos a történelmi folyamatok objektív rekonstrukciója és az ok-okozati összefüggések elemzése szempontjából. Ugyanakkor az identitásközpontú elemzés sem mellőzhető, mivel az a helyi közösség önazonosságának, kollektív emlékezetének és kulturális hagyományainak vizsgálatára helyezi a hangsúlyt.

Az identitásközpontú megközelítés előnye, hogy a településtörténet narratíváját a közösség értékei, hiedelmei és társadalmi struktúrái mentén szervezi, így a történetírás nem csupán múltbeli események kronológiája, hanem a lokális társadalom történelmi tudatának és önértelmezésének kifejeződése is. A két megközelítés azonban nem feltétlenül kizárólagos; az ideális településtörténet

integrálja a kronológiai rend áttekinthetőségét az identitásformáló tényezők gazdagításával, ezáltal nemcsak rekonstruálja a múlt eseményeit, hanem a közösség kulturális és társadalmi fejlődésének kontextusában értelmezi azokat.

Ez a kettős megközelítés lehetővé teszi, hogy a településtörténet ne csupán az események felsorolása legyen, hanem a helyi közösség múltja és társadalmi kohéziója komplex és releváns tudományos feldolgozásaként jelenjen meg.

Felhasznált irodalom

Források

MNL HML XXII. 344.

1949. évi népszámlálás 3. Részletes mezőgazdasági eredmények. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1950. 422–423.

Az 1953. évi július 3-ára összehívott országgyűlés naplója. I. kötet. 1–27. ülés (1953. VII. 3–1956. II. 11.) Budapest, 1967.

Szakirodalom

Anderson 1983. Benedict Anderson: *Imagined Communities*. London, 1983.

Asztalos 1976. Asztalos István: Galga völgy földrajzi nevei Pesty Frigyes kéziratok helynévtárában. *Múzeumi Füzetek*, 8. Petőfi Múzeum, Aszód, 1976.

Bene 1980. Bene Mihály: Adatok Verseg történetéhez. *Múzeumi Füzetek*, 16. Petőfi Múzeum, Aszód, 1980.

Cseh 2006. Cseh Zita: Az 1956-os forradalom és megtorlás Heves megyei dokumentumai. *A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai*, 12. Eger, 2006.

Dér-Hajagos 2002. Dér Dezső – Hajagos József: Az 1848-49-es I. magyar hadtest iratai. Megalakulástól az 1849. január 4-i kassai vereségig. *A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai*, 9. Eger, 2002.

Erikson 1959. Erik H. Erikson: *Identity and the Life Cycle*. International Universities Press, New York, 1959.

Erikson 1968. Erik H. Erikson: *Identity Youth and Crisis*. New York, 1968.

Giddens 1991. Antony Giddens: *Modernity and Self-Identity*. Cambridge, 1991.

Hall 1996. Stuart Hall: *Questions of Cultural Identity*. Sage, London, 1996.

Marcia 1966. James E. Marcia: Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology* 3. sz. (1966) 551–558.

Kiss 1978. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára* I. A-K. Budapest, 1978.

Folyóiratok

Honvédségi Közlöny (1948. október)

Szabad Föld (1947. szeptember)

Föld és Szabadság (1947. szeptember)

Népszava (1948. június)

Népújság (1950. szeptember, 1951. szeptember, 1952. december, 1954. október, 1955. november, 1956. január, 1959. február, 1962. június, 1961. április, május 1974. március, 1983. december, 1986. augusztus)

Heves Megyei Hírlap (1999. július)

Képmelléklet⁵⁴

1. kép: A második világháború alatt megsemmisült Radvánszky kastély Pusztavarsányban

54 A képek forrása: Szuromi Rita: *Kerekharaszt története (1939/40–2025)*. Kismonográfia. Kerekharaszt, 2025.

2. kép: Ismeretlen első világháborús katona fotója, aki később vitézi kitüntetést és földet kapott

3. kép: Vitézek ünnepe Kerekharaszt pusztán

4. kép: Szövetkező gazdák 1946-ban

5. kép: Az 1948-ban felépített új iskola

6. kép: Kádár János a cipőgyár avatásán 1973-ban

7. kép: A települést alapító vitézek emlékműve ma a községben